

Ilga Šuplinska

LATGALES KULTŪRAS CENTRA IZDEVNIECĪBAS SARAKSTE 20. GS. 90. GADOS: VALODAS DISKURSS

Ņemot vērā, ka šobrīd tiek strādāts pie plašāka pētījuma par latgalešu literatūras attīstības tendencēm mūsdienās (sākot ar 20. gs. 90. gadiem), Latgales Kultūras centra izdevniecības (LKCI) darbības politikas apzināšana ir svarīgs posms latgalešu grāmatniecības procesā.

Sākotnēji LKCI pulcē ap sevi ievērojamākos latgalešu literatūras pārstāvjus, pētniekus, ir vienīgais latgaliski izdoto grāmatu centrs, taču gadsimtu mijā dažādu faktoru ietekmē situācija mainās. Šajā rakstā par pētījuma avotu izmantota LKCI sarakste (1990–1997), kuras kopijas atrodas Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Baltu filoloģijas pētnieciskajā centrā, kā arī intervija ar izdevniecības vadītāju Jāni Elksni un atsevišķas periodikā pieejamas publikācijas par LKCI darbību. Raksta mērķis – raksturojot LKCI korespondenci un pieejamos dokumentus, atklāt LKCI grāmatu izdošanas politiku, lomu latgalešu grāmatniecībā, kā arī fokusēt uzmanību uz latgalešu valodas attīstības, funkcionalitātes izpratni kā LKCI sarakstē, tā darbības politikā.

Atslēgas vārdi: Latgales Kultūras centra izdevniecība (LKCI), grāmatu izdošanas politika, latgalešu valoda, sarakste.

CORRESPONDENCE OF THE PUBLISHING HOUSE OF LATGALE CULTURE CENTRE IN THE 90TH CENTURY: DISCOURSE OF LANGUAGE

Considering that at the moment we are working on a broader study about the Latgalian literary trends in modern times (since the 90s of the 20th century), policy determination of the Publishing House of Latgale Culture Centre is an important stage in Latgalian publishing. Originally the Publishing House of Latgale Culture Centre brings together the brightest Latgalian writers, researchers and is the only centre of books published in Latgalian, but at the turn of the century due to various factors the situation changes. In this article correspondence of the Publishing House of Latgale Culture Centre (1990–1997) is used as a source of research from copies of letters which are kept at the research centre of Baltic philology at Rēzekne Academy of Technologies (21 sets of letters with a 191 letters); an interview with the Head of the publishing house Jānis Elksnis and separate articles in periodicals on the activity of the Publishing House of Latgale Culture Centre are sources of this research. The aim of this article is with the help of the mentioned correspondence and available

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2016.8.2231>

documents to reveal the book publishing policy of the Publishing House of Latgale Culture Centre, its role in Latgalian book publishing, as well as to focus attention on the understanding of the functionality of Latgalian language development in this correspondence and operating policies.

Theoretical basis includes ideas of critical discourse analysis represented by Norman Fairclough (1995) and socio-cognitive approach represented by Teun van Dijk (2006), highlighting the role of discursive practices in creating stereotypes and influence of social identity on the creation of specific ideology.

Existence of the Publishing House of Latgale Culture Centre all this time, of course, is the merit of the dedication and enthusiasm of the head of the publishing house J. Elksnis. In literary critical terminology, we can say that all the time the Publishing House of Latgale Culture Centre is in a border situation: during the 90s of the 20th century there were a relatively large number of Latgalian writers and scientists, but the publishing, book distribution, marketing skills of the publishing house employees were negligible.

This situation was more favourable for Latgalian literature and activity of the Publishing House of Latgale Culture Centre in general during the first decade (1999–2008) of the 21st century: the total number of books published: 241; books published in Latgalian: 81; 5 of them published repeatedly. Throughout the period of existence of this publishing house (according to the available data) 562 books were published, 135 of them in Latgalian or bilingual editions (18 books published repeatedly).

Analysis of the correspondence gives a possibility to understand why many problems connected to the Latgalian culture and language are being dealt with so slowly or continue to be unimportant and unknown to wider public.

First, assessing the initial stage of activity of the Publishing House of Latgale Culture Centre, it comes obvious that efforts of the non-governmental organizations, dedication and enthusiasm of individual personalities can explain or activate some process, but the solution of the problem or maintenance of a process in long term needs a broader institutional support and focused planning of publishing. On the one hand, the formally defined status of Latgalian “as a historical option of the Latvian language” does not create obstacles for the usage of Latgalian in further and optional education, publishing of books and periodicals and its usage in local municipalities. On the other hand, such status is like a throwback which is remembered about only during pre-election and in discourse on separatism and as a threat to the development of the Latvian literary language and as a tool for entertainment industry to create comical effect or contribute to the development of pop music in another region.

Second, the internal disagreement, which emerged in the correspondence between freelancers and volunteers during the 90s, was mainly attributable to the language reform and divided the intellectuals who wrote and read in Latgalian, as a result of which most of elder generation authors protected catholic standards and stood up

for the preservation of P. Strods' writing and V. Locis' traditions, as well as it was supported by the catholic church in their choice of language to print religious texts, and it was also adopted by the Publishing House of Latgale Culture Centre. Hence the main mission of the Publishing House of Latgale Culture Centre – to cultivate Latgalian language and develop literature – was functioning only in one direction (especially after the adoption of spelling rules in 2008) – maintenance of literary almanac "Olūts" and edition "Tāvu zemes calendars" and creating the background literature, which in fact promoted the so-called third dialect and prevented the young and middle generation from involvement in the development Latgalian cultural environment.

Keywords: Publishing House of Latgale Culture Centre (LKCI), book publishing policy, Latgalian language correspondence, language discourse.

Ievads

20. gs. 80. gadu beigās–90. gadu sākums ir fundamentālu politisku pārmaiņu un aktīvas pilsoniskās līdziesaistes un līdzatbildības laiks atdzimstošās demokrātiskās valsts, tās kultūrvides un izglītības politikas veidošanā. Sabiedrības dalība sociālpolitiskajos procesos veicināja, ka vēsturiskie lēmumi – par neatkarīgas Latvijas pasludināšanu, preses un vārda brīvību, Padomju Savienības karaspēka izvešanu no Latvijas u. c. – tika pieņemti salīdzinoši īsā laikā un tika atbalstīti kā augstākās lēmējinstīcijās, tā vietējās pārvaldes struktūrās.

Kultūrā šajā laikā runā par īpašu starpsituāciju: *Starpsituācijas pazīmes varētu būt apmēram šādas. Pirmkārt, kluso un pašsaprotamo ideoloģisko teroru un cenzūru nomainīja sākumā galīgi nesaprotamā ekonomiskā cenzūra, kad atklājās, ka nav izdevīgi – un līdz ar to dažus gadus tas bija gandrīz neiespējami – izdot mūsdienu latviešu autoru darbus. (..) Otrkārt, dzejas process diezgan neuzkrītoši turpinājās periodikā, taču prominentie prozisti vai nu apbrīnojami vienprātīgi klusēja, vai arī nodevās dažādiem pašapcerošiem kameržanriem. (..) Treškārt, šis prasīgais tukšums, protams, tika aizpildīts, taču tagad un šeit rakstīto literatūru aizstāja agrāk noklusēto vai aizliegtu pagātnes un trimdas autoru pārpublicējumi. To bija tik fantastiski daudz, ka izveidojās savdabīga literāro laiku pārklāšanās. Būtībā literāro procesu aizstāja informācijas plūsma par jau esošajiem, taču mazpazīstamajiem tekstiem. (..) Tas nozīmē, ka literatūras dabisko dialogismu nomainīja dzelžainā ekonomikas loģika. Literatūra pārtapa kūniņā – un šāda situācija ilga kādus četrus piecus gadus, aptuveni līdz 1994. gadam. Literārā mantojuma kalni jau sāka atgādināt pieminekli – literatūras pieminekli pašai sev (Berelis 1999: 301). Šis pagarais citāts bija nepieciešams ne vien, lai raksturotu kopējo ainu grāmatniecībā, bet arī lai paspilgtinātu latgaliešu literatūras īpašo situāciju tajā. Proti, *dialogisms* latgaliešu literatūrā tikai sāka veidoties Latvijas Republikas (1918–1940) un nacistiskās okupācijas laikā (literārie procesi – 1943–1944). Tas vēl nebija kļuvis par pašsaprotamu, kad sekoja latgaliešu drukātā vārda ierobežojumi pēc Kārļa Ulmaņa*

apvērsuma (1934–1940) un aizliegums Padomju Latvijā (1960–1988) (pēc Šuplinska: 2012: 230). Tāpēc latgaliešu literatūras *tukšuma* aizpildīšana neaprobežojās tikai ar trimdas literatūras popularizēšanu, bet saistījās ar literāro tradīciju atgūšanu kopš pirmās atmodas laikiem (1904–1918), kā arī jauna lasītāja un rakstītāja veidošanu, jo līdz tam latgaliešu valoda pakāpeniski tika izskausta arī no skolām,¹ līdz ar to lasītpratēji latgaliski bija tikai vecākajā un vidējā paaudzē.

Tāpat jāatzīmē, ka straujās politiskās pārmaiņas pasaulē un Latvijā saskanēja ar postmodernisma postulātiem, kas, lai arī Latvijā teorētiski tika definēti tikai 21. gs. sākumā (Berelis 2001, Čakare 2004 u. c.), praktiski jau bija ienākuši kā literārajā procesā kopumā (Ivbulis 1995), tā atsevišķu literātu daiļradē (Jānis Rokpelnis, Guntars Godiņš, Guntis Berelis, Gundega Repše, Aivars Ozoliņš u. c., arī latgaliešu debitantu Oskara Seiksta, Valentīna Lukaševiča tekstos): *Postmodernisma rašanās maina sabiedrības akcentus, uzsvars no centra novirzās uz perifērām minoritātēm. Postmodernisma mākslinieki vērsas pie sabiedrības, lai parādītu, kā citādība jūtas no iekšpuses. Var uzskatīt, ka postmodernisms nodarbojas ar citādības artikulāciju* (Rutkēviča 2004: 54).

Šobrīd plašāk neanalizējot latgaliešu literatūras citādību,² der atgādināt, ka tas ir saistīts gan ar atšķirīgo vēsturi, pasaules uztveri, ko formējis katolicisms, ģeogrāfisko atrašanos – „pierožības sindroms”, taču pats svarīgākais – ar atšķirīgu rakstu valodas vēsturi. Paradoksāli, ka latviešu postmodernās domas veidotāji postmodernisma citādības paradigmu pasaules kultūru kontekstā mēģina attiecināt tieši uz latviešu literatūru un identitātes meklējumiem: *Pēdējās desmitgadēs Rietumu industriālā sabiedrība ir pieredzējusi visai plašu etnisku atdzimšanas kustību: Kvebekas francūži, katalonieši, nacionālās neatkarības kustība Baltijas valstīs, notikumi Dienvidslāvijā. Visi šie procesi rāda, ka „perifērās minoritātes” sacelžas pret valstī valdošo etnisko vairākumu, pret tajā dominējošiem simboliem un mītiem. Šis process iekļaujas protesta kustībā, kas sacelžas pret gadsimtos valdošo Rietumu kultūras modeli, kura centrā atrodas baltais vīrietis, kā rezultātā gan sievieti, gan arī citai rasei piederošs vīrietis parādās tikai kā sabiedrības margināli pārstāvji* (Rutkēviča 2004: 54); taču to tā īsti nepamana (baidās pamanīt) attieksmē pret latviski latgalisko identitāti un latgaliešu valodu. Savukārt latgaliešu inteliģence, īpaši vecākās un vidējās paaudzes pārstāvji, kas grupējas ap LKCI, nepieņem, pat noliedz postmodernisma atvērtību citādajam.

¹ *Latvijas Republikas laikā latgaliešu valodu kā mācību valoda bija izmantojama pirmajās 4 klasēs, ar 3. klasi skolēni apguva valsts valodas „literārisko izloksni” kā atsevišķu mācību priekšmetu. Situācija mainījās pēc 1934. gada apvērsuma, kad pakāpeniski latgaliešu valoda tika izstumta no mācību programmām. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ir iespējams fakultatīvi mācīt latgaliešu valodu un literatūru.* (Pēc: Šuplinska 2012: 398)

² Vairāk sk. Šuplinska, Ilga (2016). *Feminine writing in contemporary Latgalian literature.* Gaš, S., Kalecińska, D., Wawrzyniak, S. (eds., 2016). *Tradition and modern in language and literature* I. Poznań: Adam Mickiewicz University in Poznań.

Šādā sociālpolitiskajā un kultūrvēsturiskajā situācijā 1989. gada 8. janvārī³ Rīgā tiek dibināta Latgales kultūras biedrību savienība, tās pirmais priekšsēdētājs – kinorežisors Jānis Streičs (Soms 1994–2016). Ir visai pretrunīgas ziņas par dibināšanas pasākuma dalībnieku skaitu: datu bāzē „Latgales dati”, atsaucoties uz laikrakstu „Laiks”, ir minēts, ka tajā piedalījās 262 *pārstāvji*, bet laikrakstā „Padomju Jaunatne” (Kalveite 1989), ka *211 delegāti*. Iespējams, balsošanas tiesības nebija visiem pasākuma dalībniekiem. Lai arī biedrības darbība neesot bijusi visai ilga (latgaliešu biedrības darbojās pa visu Latviju, bet kopēja darbība bija visai fragmentāra), latgaliešu kultūras atdzimšanas process bija iekustināts: *Viens no galvenajiem darbības punktiem ir latgalisko izdevumu „atdzīvināšana”. Esam iecerējuši vienreiz mēnesī laikrakstā „Darba Karogs” dot pielikumu latgaļu dialektā. Viļānos periodiski iznāks Romas katoļu baznīcas kūrijas izdevums „Katoļu Dzeive”*⁴ (Kalveite 1989).

Kā viens no latgaliešu biedrību dibināšanas rezultātiem bija arī Latgales Kultūras centra izdevniecības izveidošana 1990. gada 1. jūnijā, tās vadītājs visu šo laiku ir izdevējs Jānis Elksnis (Soms 1994–2016).

Raksta⁵ mērķis – raksturojot LKCI korespondenci un pieejamos dokumentus, atklāt LKCI grāmatu izdošanas politiku, lomu latgaliešu grāmatniecībā, kā arī fokusēt uzmanību uz latgaliešu valodas attīstības un funkcionalitātes izpratni kā LKCI sarakstē, tā darbības politikā.

Pētījuma teorētiskā bāze ir kritiskā diskursa analīzes pārstāvja Normana Fērklafa (*Norman Fairclough* 1995) un sociāli kognitīvās pieejas veidotāja Tūna van Deika (*Teun van Dijk* 2006) uzskati. Lai arī abu zinātnieku teorētiskais analīzes izklāsts ir visai atšķirīgs, tomēr var redzēt arī noteiktus saskares punktus:

1) abi uzskata, ka ir šķirama sociālā identitāte no individuālās (patības): *Noteiktas ideoloģijas nosaka arī noteiktas sociālās identitātes un interešu veidošanos, jo ideoloģiskās shēmas ietver ne tikai vērtību kategorijas, bet arī grupas dalībnieku, aktivitāšu, mērķu, pozīciju un resursu kategorijas, kas iekļaujas plašākā sabiedrības kultūras kontekstā ar tās zināšanām, vērtībām un patiesībām* (Kļave, Šūpule 2013: 80);

2) N. Fērklafs lielāku uzmanību velta tieši valodas analīzei (diskurss ir valodas lietojums, kas reprezentē konkrētu sociālo praksi no noteikta skatpunkta

³ Tieši šajā pašā datumā Rīgā tiek dibināta *LPSR Darbaļaužu internacionālā fronte (Interfronte)* (Briedis 2006: 317); Latvijas Tautas fronte ir nodibināta jau 1988. gada 8.–9. oktobrī (Briedis 2006: 309). Cita starpā – Latgales kultūras biedrību dibināšanas kongresam bijis jānotiek Rēzeknē, taču to aizliegusi toreizējā Rēzeknes pilsētas vadība (pēc: Kalveite 1989).

⁴ Žurnāliste I. Kalveite intervē Latgales kultūras biedrības (Rēzeknē) valdes locekli skolotāju Pēteri Ančupānu. Jāpiebilst, ka laikraksts „Darba Karogs” 1992. gadā maina nosaukumu un pārtop par „Rēzeknes Vēstīm”, bet žurnāls „Katoļu Dzeive” (1989–2014) jau ir pārtraucis savu darbību.

⁵ Pētījums ir tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” apakšprojekta „Vērtību izpratne Letonikā” finansiālu atbalstu.

(Fairclough 1995: 54)), tai pašā laikā kritiskā diskursa analīzē viņš īpaši izceļ diskursīvās prakses. Viņa triju līmeņu pieejā analīzei tieši diskursīvā prakse ir saikne starp sociālo praksi (kontekstu, makrostruktūru) un tekstu (mikrostruktūru). Diskursīvajā praksē *tiek pētīta gan teksta radīšana un uztvere, gan analizēts valodas lietojums* (...), proti, kā sabiedrībā pastāvošie diskursi par kādu noteiktu tēmu savstarpēji mijiedarbojas, kas tajos ir kopīgs un kas atšķirīgs (Kļave, Šūpule 2013: 37). Un tas saskan ar T. van Deika vēlmi noteikt, cik kurš diskurss ir tipisks vai netipisks kādā noteiktā kontekstā.

Turpmāk tiek izvērstas pētījuma avotu raksturojums, jo pieteiktie diskursi tajos ir krietni daudzveidīgāki par viena raksta robežās apskatāmajiem, tad ir dots ieskats LKCI darbības politikā tieši 90. gados un valodas diskursa analīze.

Pētījuma avotu raksturojums

Baltu filoloģijas pētnieciskā centra (BFPC RTA (intensīvākas darbības posms bijis 1997.–2003. g.), šobrīd šeit ir pieejama pētnieciskā bāze, bet nenotiek pasākumi) krājumā ir LKCI sarakste⁶ ar 53 kultūras darbiniekiem (17 rakstniekiem, 13 zinātniekiem, 5 novadpētniekiem, 18 dažādu organizāciju pārstāvjiem), 32 lasītāju vēstules, 23 vēstuļu fragmenti bez adresanta norādes. Vēstuļu datējums ir no 1990. līdz 1997. gadam (BFK PC, fonds „LKCI sarakste”, 1–108).

Rakstā sīkāk ir analizēta 21 adresantu vēstuļu kopa (Jāņa un Emīlijas Klīdzēju sarakste kā viena kopa), tās veido 191 vēstule (neskaitot pievienotos dokumentus, apsveikumus vai citam adresātam domātas vēstules, kopā 17 vienības), kā arī dokumentu mape, kurā atrodas atsevišķi protokoli, statūti, reklāmraksti, aptaujas anketas, ko iesūtījuši lasītāji u. c. (BFK PC, fonds „LKC darbība”, 1–86, sk. 1. tabulu „Adresantu raksturojums” raksta beigās). Atsevišķu faktu un notikumu precizēšanai tika veikta intervija ar LKCI vadītāju J. Elksni (BFK PC 2016: 87). Kā pētījumu avots ir izmantota LKCI mājaslapa: <http://www.lkcizdevnieciba.lv/>, bibliogrāfijas un statistikas datu iegūšanai skatīti atsevišķi raksti (Zeile 1999, Svikša 2005) un LR Centrālās statistikas pārvaldes dati datubāzēs.

Raksta beigās pievienotajā 1. tabulā „Adresantu raksturojums” var redzēt, ka:

1) pēc pamatnodarbošanās tie ir 8 zinātnieki (*Ontuons Breidaks*,⁷ *Lideja Leikuma*, Aleksis Rubulis, *Anna Stafeca*, *Vitolds Valeiņš*, *Viktors Vonogs*, Paulīne Zalāne-Vallena, Pēteris Zeile; 5 daiļliteratūras autori (Marta Bārbale, Jānis Klīdzējs, *Osvalds Kravaļš*, *Ontuons Slišāns*, Andris Vējāns); 3 novadpētnieki (*Veronika Piļka*, *Stanislavs Saušs*, Mikalīna Supe), arī *Juoni Cybulski* un Anatoliju Bērskalnu var attiecināt uz novadpētniekiem, taču abu darbība ir bijusi plašāka, lai arī bez atbilstošas izglītības un vēstuļu kontekstā tā parādās mazāk; 2 mākslinieki (Jānis Svenčs, Emīlija Klīdzēja), 1 trimdas organizāciju pārstāvis – Jānis Dimants (jun.), 1 lasītājs – Valdis Kantāns;

2) pēc adresanta sadarbības ar LKCI var konstatēt, ka ir vairākas sarakstē

⁶ Sarakstes oriģināli atrodas Rēzeknes zonālajā valsts arhīvā.

⁷ Slīprakstā un latgaliski doti to autoru vārdi un uzvārdi, kuru vēstules rakstītas latgaliski.

aktualizētās funkcijas: sadarbība grāmatu izdošanā, līdzdarbība LKCI padomē u. tml., jaunu projektu (dažkārt tikai netieši saistītu ar LKCI) piedāvājums;

3) pēc adresanta dzīvesvietas vairākums ir Latvijā dzīvojošie zinātnieki, rakstnieki u. c., 6 trimdinieki (A. Bērzkalns, J. Dimants (jun.), J. un E. Klīdzēji, A. Rubulis, P. Zalāne-Vallena), no trimdiniekiem visi, izņemot A. Bērzkalnu, dod priekšroku vēstules rakstīšanai mašīnrakstā;

4) no 22 rakstītājiem 10 raksta vēstules latgaliski, literāti J. Klīdzējs un M. Bārbale atsevišķas vēstules latgaliešu, atsevišķas latviešu literārajā valodā; dažas frāzes latgaliski (biežāk – *Vasals, Ar Dīvu!*) izmanto dzejnieks A. Vējāns un filozofs P. Zeile (plašāk par valodas diskursu sk. atsevišķā apakšnodaļā).

Raksturojot vēstuļu stilu, var vilkt paralēles starp vēstuļu garumu, rakstīšanas biežumu un to stilu: jo garāka vēstule, jo emocionālāks vēstījums:

1) lietišķs, pamatā risina LKCI darbības politikas vai konkrēta izdevuma redakcionālos, satura un valodas (rakstības) problēmjautājumus (A. Breidaks, V. Valeinis, O. Kravalis, V. Vonogs, A. Stafecka, L. Leikuma, J. Svenčs, A. Slišāns, P. Zalāne-Vallena, J. Dimants);

2) emocionāls, ekspresīvs, dažādas laikmetīgas problēmas (un intrigas) aktualizējošs stils (retāk, poētiskas atkāpes – A. Vējāns, M. Bārbale): P. Zeile, A. Rubulis, J. un E. Klīdzēji, S. Saušs;

3) subjektīvs vēstījums ar saistošām literatūrvēsturiskām vai cilvēka dzīves pieredzes atmiņām (V. Piļka, M. Supe, J. Cybuļskis);

4) literatūrzinātnisks vēstījums, var pat teikt, neliels pētījums – V. Vonogs, A. Slišāns.

Turpmākās apakšnodaļās vairāk tiek atklāta sarakste, kas pārstāv lietišķo un emocionāli ekspresīvo rakstības manieri, rādot adresantu iesaistīšanos LKCI darbības politikas vai valodas diskursa jautājumos.

LKCI darbības politika 20. gs. 90. gados

20. gs. 90. gadi, kā jau ievadā teikts, ir krasu pārmaiņu laiks ne tikai grāmatniecībā, bet visās dzīves jomās. Izmaiņas sociālpolitiskajos un ekonomiskajos procesos, no vienas puses, samazina valsts pasūtījumu un liek izdevniecībām domāt par uzņēmējdarbības, mārketinga attīstību, no otras, rada unikālu postmodernu situāciju, kurā jauni uzņēmumi, izdevumi, tai skaitā arī izdevniecības, tiek dibināti visā Latvijā, mēģinot piesaistīt pasūtītāja uzmanību un ielauzties grāmatu tirdzniecībā un izplatīšanā. Jāpiebilst, ka līdzīgi kā ar t. s. „Breša zemniekiem”: cik ātri daudzas izdevniecības tika nodibinātas, tik ātri tās arī izputēja vai apvienojās lielākos apgādos, jo konkurences un mazā grāmatu, žurnālu pieprasījuma dēļ nespēja pastāvēt.

LKCI pastāvēšana visu šo laiku, protams, ir izdevniecības vadītāja J. Elkšņa pašaieliedzības un entuziasma nopelns. Izmantojot literatūrfilozofisko terminoloģiju, var teikt, ka LKCI visu laiku atrodas robežsituācijā: 20. gs. 90. gados bija samērā plašs latgaliski rakstošo autoru, zinātnieku skaits, taču izdevējdarbības, vēl jo vairāk grāmatu izplatīšanas, mārketinga prasmes izdevniecības darbiniekiem bija

niecīgas. Tā līdz pat gadsimtu mijai grāmatas ceļoja no rokas rokā, par izdevniecības pastāvēšanu gan liecināja izdotie darbi, taču tie netika iekļauti ne kopējā Latvijas izdevumu statistikā, ne arī tos īsti varēja iegādāties ārpus Rēzeknes. Vienā vēstulē šo stāvokli ļoti precīzi raksturo literatūrzinātnieks V. Valeinis: *Tys, kū dora myusu mūcekleite sabīdryski izpaleidzeigō Regina Ostrovska, staigōdama pa bazneicom, ir vīnkōrša „кустарщина” (..) Grōmatnīceibā svareiga na tikai ediceja, bet ari ekspediceja* (Valeiņš 1991, 18. dec.).⁸ Tai pašā un vēl citās vēstulēs V. Valeinis atgriežas pie jautājuma par nepieciešamību *organizēt* grāmatu izplatīšanas un popularizēšanas darbu. Līdzīgas domas pauž arī rakstnieks O. Kravalis, kura vēstulēs var apjaust kopējo bēdīgo situāciju grāmatniecības tirgū un iepazīt literāta pieredzi, izplatot Daugavpilī paša izdoto žurnālu „Jaunuo Dzeive”:⁹

- 1) (..) *veiksmēigi beja ar bibliotekom (tuos jēme ari sovom apakšbibliotekom),*
- 2) *naveiksme gaideja Centralajā gruomotneicā. Direktore un gruomotvede īsaspēre, sok, duordži, sok Olūtu napierkūt,*
- 3) *50 eks. īdevu DPI gruomotu kioskam. (..) raksteju Oskaram Seikstam, lai jis apsajem popularizēt un izplateit,*
- 4) *Presis apvīneiba pijēme viņ 50 eks. (200 pīduovuoju), leigumu nūslēdze par 20% par izplateišonu. Aizabyldynoj, ka aizvīn mozuok pierk presi, ka „Latvijas Jaunatne” nu 1. oktobra byus 10 rbļ. par eksemplaru i tt. Kū padareisi taidā laikā?*
- 5) *pats Dz.[ejis] dīnuos runuoju D-pils 2 vđšk., vīna škoļneica pajēme, tai varbyut pa rajona školom var izplateit* (Kravaļš 1992, 29. sept.).

Kādā citā vēstulē O. Kravalis norāda, *lai izdevnīceiba varātu nūsastōt iz sovom kōjom, vajag vysmoz 3 lītys:*

- 1) *skaitliski nalelu, bet kompetentu izdevnīceibys padūmi,*
- 2) *fondu, kam varātu pīsaistēt sponsorus narentablu grōmotu izdūšonai,*
- 3) *namiteigu vysu latgaļu literaturys propagandys dorbu, lai patriotizātu laseitōju, resp. lai byutu pērcējs* (Kravaļš 1991, 31. dec.).

Par grāmatu izplatīšanu rūpējas arī trimdā dzīvojošie latgalieši. Tā ir pamattēma sarakstē ar A. Jūrdža fonda vadītāju 90. gados J. Dimantu (jun.). Tiek veidoti nelieli uzsaukumi tautiešiem, parādās atsevišķas publikācijas presē, katrs no sarakstē iesaistītajiem kultūras darbiniekiem uzņemas vismaz savas grāmatas izplatīšanu. Tai pašā laikā sarakste rāda, ka ļoti maz tādu lasītāju, kas ir gatavi arī maksāt par izdotajām grāmatām. Visbiežāk kā piebilde vēstules sākumā vai beigās parādās teksts: *būtu labi, ja Jūs man atsūtītu vēl kādus eksemplārus no tikko iznākušās grāmatas metiena...* Padomju sistēmā atpazīstamā „blata”, īpašo privilēģiju sistēma zināmā mērā kavē izdevniecības attīstību, pret to iebilst vienīgi V. Valeinis: *Vēļ kū es Jyusim gribēju lyugt. Ļūti pateikami un pagūdnyūši jau ir nu poša cīnejamō izdevēja sajimt jaunizdūtū grōmateni, bet, saprūtīt, cik tys prosa nu Jyusu dōrgō laika (kas napīdar*

⁸ Vēstulēs tiek saglabāta autora oriģinālrakstība. Atsauces uz vēstulēm tiek dotas, norādot vēstules autora uzvārdu un vēstules datēšanas laiku, literatūras sarakstā tās attiecas uz avotu: BFK PC (1990–1997). Fonds *LKCI sarakste*, 1–108. Rēzekne: RTA.

⁹ Žurnāls iznāk 1992.–1993. gadā, pavisam trīs numuri.

vairs tikai *Jyusim pošam, bet vysim, kō lobā Jyus pyulatēs*) un *īvārojūt, kū tagad prosa posta izdavumi... (.) Palīku lels porōdnīks. Bet uz prīšku – vajag tikai nūkōrtōt* [līgumu – I. Š.] ar *RS* [Rakstnieku savienību – I. Š.] *grōmotneicu, un tur es īsagrīžu regulari* (Valeiņš 1991, 18. dec.). Jāatzīst, ka grāmatu izdošanas profesionalitāte ar gadiem ir augusi, tai pašā laikā *ekspedicejis* problēmas ir palikušas arī mūsdienās.

Jautājumu par LKCI izdoto grāmatu iekļaušanu kopkatalogos un obligāto eksemplāru iesniegšanu savās vēstulēs cilā gan V. Valeinis, gan A. Breidaks un P. Zeile. Te gan jāteic, tikai 90. gadu pašās beigās P. Zeile (Zeile 1999: 241–251), tad Skaidrīte Svikša (Svikša 2005: 247–253; kādu laiku bijusi izdevniecības darbiniece, šobrīd žurnāliste) apkopo LKCI izdoto grāmatu bibliogrāfiju. Kopš 11. rakstu krājuma (literārā almanaha) „Olūts” izdošanas katra izdevuma beigās ir arī tā gada LKCI publicēto grāmatu saraksts.

LKCI neregulārie pārskati par izdotajām grāmatām 90. gados aktualizē vēl vismaz divas problēmas. Pirmkārt, arī mūsdienās nav statistikas, kas apkopotu tieši latgaliski (vai bilingvāli) izdotās grāmatas, jo, piesakot grāmatu izdošanai, lai saņemtu ISBN vai ISSN kodu, nav iespējams valodas sadaļā ierakstīt vairākas valodas vai uzrādīt, ka grāmata tiek izdota latgaliešu literārajā valodā (to var ierakstīt tikai aprakstošajā daļā, kas netiek ņemta vērā, veidojot statistiku). Līdz ar to šādi pārskati būtu jāveido manuāli, apzinot katras izdevniecības (vai vienkāršāk – katra latgaliski rakstošā autora izdotās grāmatas).¹⁰ Šis it kā statistikas sākums kārtējo reizi pievērš uzmanību nesakārtotajam latgaliešu literārās valodas jautājumam arī uzskaitē. Ja starptautiski atzītais un pieņemtais ISO kods (Priškvuordi 2010: 6) Latvijā tiktu respektēts, statistikā būtu jārod iespēja uzrādīt latviešu (LVS) un latgaliešu (LTG) literāro valodu (abām makrovalodas apzīmējums ir vienāds – LV).

Otrkārt, ja šobrīd skata pieejamo statistiku par Latvijā izdoto grāmatu kopskaitu un LKCI izdotajām grāmatām, to valodu (2009–2016, sk. 2. un 3. tabulu „LKCI izdotās grāmatas 1990–1998”), tad izkristalizējas divi pamatsecinājumi:

¹⁰ Te arī jāpiebilst, ka daudzi autori gadsimtu mijā atsakās no sadarbības ar LKCI, bet meklē iespējas savas grāmatas izdot citās Latvijas izdevniecībās. To mudina darīt gan nesakārtotais honorāru un grāmatu izplatīšanas jautājums, gan arī nesaskaņas starp „vecās” un „jaunās” pareizrakstības atbalstītājiem.

2. tabula. *Latvijā* un LKCI** izdoto grāmatu kopskaits (2009–2016)*Table 2. *Total number of books published at the Publishing House of Latgale Culture Centre (2009–2016)*

Gads	Kopējais izdevumu skaits	Izdevumi latviešu valodā	LKCI kopējais izdevumu skaits	LKCI izdevumi latgaliski
2009	2244	1893	16	0
2010	2035	1752	22	5
2011	2128	1856	13	3
2012	2083	1761	17	3 (2 atkārtoti)
2013	2223	1910	13	2 (1 atk.)
2014	2177	1828	14	2 (1 atk.)
2015	2187	1834	13	1
2016	-	-	16	3 (1 atk.)

* Latvijā izdoto grāmatu skaits pēc: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_kultura/KU0140.px/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0.

** LKCI – apkopoti mājaslapā pieejamie dati: <http://www.lkcizdevnieciba.lv/>.

3. tabula. *LKCI izdoto grāmatu kopskaits (1990–1998)*Table 3: *Total number of books published at the Publishing House of Latgale Culture Centre (1990–1998)*

Gads	Kopējais izdevumu skaits	Izdevumi latgaliski
1990	6	3 (1 atkārtoti)
1991	8	7 (2 atk., J. Klīdzējs)
1992	17 (4 krievu val. par katoļu vēsturi)	7 (1 atk.)
1993	15 (9 reliģiski izdevumi)	2
1994	7	2
1995	8	2
1996	5	2
1997	14	4 (2 atk.)
1998	17	3 (1 atk.)
Kopā	97	35 (7)

1) latgaliski izdoto grāmatu ir maz, latgaliešu literatūras attīstības process visu laiku ir apdraudēts (kad tiek minētas divas iznākušās grāmatas latgaliski (īpaši pēc 2009. gada), tie parasti ir LKCI turpinājumizdevumi „Tāvu zemes kalendars” un literatūras almanahs „Olūts”);

2) atkārtotie izdevumi ir neatņemama LKCI darbības sastāvdaļa, taču arī tie vairāk liecina par latgaliešu literatūras un arī valodas kā nozīmīgas pagātnes izpētes sastāvdaļu, nevis organisku, dabisku mūsdienu attīstības iespēju.

Latgaliešu literatūrai un kopējai LKCI darbībai labvēlīgāka šī situācija ir tieši 21. gs. pirmajā desmitgadē (1999–2008): kopējo izdoto grāmatu skaits ir 241, latgaliski izdota 81, no tām atkārtoti – 5. Visā LKCI pastāvēšanas laikā ir izdotas (pēc pieejamajiem datiem) 562 grāmatas, no tām 135 ir latgaliski vai bilingvāli izdevumi (18 – atkārtoti).

Ir vairāki iemesli, kāpēc LKCI, kuras izveidošanas pamatā bija latgaliešu valodas un literatūras kopšana un attīstība, latgalistikai veltītu zinātnisku darbu publicēšana, pakāpeniski aizvien vairāk publicēja tos darbus, kuru literārā vērtība ir apšaubāma un kurus sponsorēja pats grāmatas izdevējs vai viņa atrasts sponsors. Skaidrojuma ir izmantots literatūrzinātnieka V. Valeiņa vēstulē (Valeiņš 1990, 11. okt.) minēts (sk. 1. attēlu „Biedrības „Olūts” ieteiktais grāmatu saraksts LKCI” (fragments)) potenciāli izdodamo grāmatu saraksts:

1) attēlā nav redzami tieši atkārtoti izdotie krājumi: Ontona Rupaiņa romāns „Tauta grib dzeivot” (1991), Franča Trasuna „Fabulas” (1993, 1998, 2014), Augusta Eglōja dzejoļu krājums „Varaveiksna” (1995), Kristopa Brema [īst. v. Nikodema Rancāna – I. Š.] humoristisko stāstu krājums „Ceļojums pa Latgolu” (2002, 1992 – izdots A. Rancāna apgādā „Jasmuiža”), Martas Skujas dzejoļu krājums „Naziņa” (2012; 1991 – izdots A. Rancāna apgādā „Jasmuiža”), arī V. Valeiņa sakārtotā „Latgalīšu dzejas antoloģija” (2001), katram no tiem ir sava vieta un loma latgaliešu literatūrā, jautājums tikai, vai nebija lietderīgāk izdot arī Jezupa Macileviča vai Gustava Manteifeļa darbus, kas tiešām ir bibliogrāfiski retumi (sk. 1. attēlu), nevis kādu no minētajām grāmatām gatavot otreizējai, pat trešreizējai iznākšanai;

2) attēlā minētās V. Vonoga, A. Ružas grāmatas, Antona Stankeviča iecerētā „Latgalīšu stāstu antoloģija” nekad nav tapušas; iespējams arī tāpēc, ka lielākā daļa autoru honorāru nesaņēma vispār, pie nosauktajiem izdevumiem strādāja ārpus saviem tiešajiem darba pienākumiem, entuziasma vadīti;

3) tādi autori kā O. Kūkuojs,¹¹ J. Rūškāns (Karūdznīks) savus darbus sāk izdot citās izdevniecībās (Karūdznīks savus sacerējumus pavairo un izplata pats); tās ir sekas gan nesakārtotām autoratlīdzībām, gan neskaidrajiem termiņiem un poligrāfiskajām iespējām;

4) iemesls, ko nevar izsecināt no minētās vēstules, bet var saprast no citām

¹¹ 1990. gadā iznāk O. Kūkuoja dzejoļu krājums „Sovā saimē”, pēc tam autors savus darbus izdod citur. LKCI ir drukājusi arī pēdējo autora dzīves laikā izdoto grāmatu „Mūžs Latgales kultūrā. Abpusapputeksnešanās” (2005).

vēstulēm un citiem adresantiem, ir izdevniecības cilvēkkapitāla kapacitāte: *Pēc J. Elkšņa domām, pašdarbība izdevniecības lietās nav pieļaujama. LKCI veiktie manuskriptu lasījumi atšķiras no tā, kā to dara parasts lasītājs. Sākumā ir jāiepazīstas ar rokrakstu (ja tas nav e-formātā), tad ir jālasa un jākorrigē. Un bieži vien nākas tā darīt pat 7–8 reizes. Šeit var pieminēt Ontona Rupaiņa grāmatu „Jaunā skūlētāja”, kurai J. Elksnis korektūru veica 12 reizes. Rūpīgā literārā rediģēšana prasa daudz laika un pūļu, jo īpaši tas ir attiecināms uz tekstiem latgaliešu valodā.* (Rēzeknes Centrālā bibliotēka 2015) Izdevniecībā dažādos laikos ir bijis atšķirīgs darbinieku skaits, taču caurmērā tie ir 2–5 līdzstrādnieki, tai pašā laikā, kā redzams arī no citāta, daudzas lietas izdevniecības vadītājs ir darījis pats.

O. Kravaļa vēstulē minētie faktori, kas nepieciešami, lai izdevniecības darbs būtu veiksmīgs (neliela padome, finanšu atbalsta fonda veidošana un nemitīga latgaliešu literatūras un valodas popularizēšana), nav īsti realizēti nevienā no izdevniecības darbības posmiem, ko spilgti apliecina arī analizētā 90. gadu sarakste. Padome vēl nav izveidota, bet jau sākas iekšējas nesaskaņas un šķelšanās tieši latgaliešu valodas jautājumā: (...) 4. *Padome nedrīkst pārvērsties par kādu īpašu cenzoru, bet tai jābūt padomdevēja, eksperta funkcijai.* 5. *Lielākās grūtības un domstarpības var rasties no valodnieku puses, uzspiežot savus jaunos pareizrakstības noteikumus, veicinot latgaliešu rakstības rusificētu, plašāk – slavizētu virzību – kā tas ir (visumā labajā) Ābecē ar tiem lementariem un J. Klīdzēja uzvārda izkropļošanā – Klīdziejs. Vai valodniekiem vispār ir tiesības mainīt cilvēka uzvārdu, pie tam visai tautai ierasta, slavēna rakstnieka uzvārdu?* (Zeile 1992, 10. sept.) Materiālās grūtības (līdzīgi kā nesakārtotais grāmatu izplatīšanas jautājums) tiek iztirzātas gandrīz katrā no vēstulēm, parādās A. Stafeckas, P. Zeiles u. c. oficiāli lūgumraksti LR valdībai, nevalstiskām organizācijām ārzemēs par finansējuma piešķiršanu LKCI (sk. 1. tabulu). Aktualitāti nezaudē jautājums par privātajiem ziedotājiem, nebeidzas sūkstīšanās, ka latgaliski izdotie darbi ir nerentabli. Rakstnieks J. Klīdzējs un literatūrzinātnieks A. Rubulis diezgan precīzi min iemeslus, kādēļ tas tā.

Pirmkārt, tas ir nelielais pieprasījums pēc grāmatām, gara izglītības vispār. J. Klīdzējs min gan vēsturiskos (drukas aizliegumi), gan politiskos (padomju okupācija), gan mentālos aspektus, kas būtiski tiklab lasītājam: *To zinām jau no senākiem laikiem, ka myusu broli-latgali nekādi kaut cik ieinteresēti grāmatu lasītāji nekad nav bijuši un nav šodien. Arī tie, kam ienākums kaut cik to ļautu;* (Klīdzējs, 1993, 14. jūn.), kā potenciālajam kultūras radītājam: *Mums, katolim, latgalim, ir pōri par 3300 universitātes beigušus, bet nav gara produktu radeitōju. Jūs interese ir tikai par lobas naudas nūpelneišonu. Ari latgaliski jī narunoj, ni interesejās par taidom lītom.. Pi bazneicas „pro forma” turīs* (Klīdzējs 1992, 13. apr.).

Otrkārt, A. Rubulis diezgan asi norāda uz nepilnībām LKCI darbībā kā finansiālajām: *Es atbalstīju Jūsu izdevniecību finansiāli, bet Jūs ar to izdodat citu autoru grāmatas, manas arvien nobīdot malā. Dabīgi, ka man tas nepatīk* (Rubulis 1995, 30. maijā), tā arī grāmatu un valodas izvēles prioritātēm: *Fr. Trasuna fābulas*

ir augstvērtīgas, lai gan tās jau man bija. „Aglonas ziedīņš” ir cēls, vērts ieskatīties. Visas pārējās „grāmatas” [ko izdod LKCI – I. Š.] ir makulatūra. Netērējiet papīru, enerģiju un naudu tādu atkritumu izdošanai. Un nekādā gadījumā nesūtiet man un citiem trimdiniekiem grāmatas krievu valodā. Es zinu, ka tur mēs nesapratīsimies. Bet tie nebija japāņi, austrālieši vai turki, kas Latviju okupēja (Rubulis 1995, 5. maijā).

Tomēr lielākais klupšanas akmens, diskusiju un šķelšanās objekts LKCI darbībā ir izrādījies tieši izdevniecības misijā noteiktais – rūpes par latgaliešu valodas un literatūras attīstību.

Valodas diskurss

LKCI sarakste ļauj analizēt un apjaust gan 20. gs. 90. gadu sociālpolitisko, gan kultūras, īpaši jau latgaliešu literatūras, gan trimdas u. c. aizliegto, noklusēto, falsificēto vēstures diskursu praksi. Šā raksta apjoms ļauj tikai iezīmēt aprises valodas diskursam, kas dzīvi tiek apspriests vai ik vēstulē, īpaši tuvojoties 90. gadu izskaņai. Te jārunā par vairākām diskursīvām praksēm: pirmkārt, par valodu, ko izvēlas sarakstei, otrkārt, kā latgaliešu literārā valoda tiek nosaukta, vai tiek pievērsta uzmanība tās statusam, funkcionalitātei, treškārt, kā tiek vērtēta pareizrakstības reforma un kādi argumenti tiek minēti tās atbalstam vai noliegšanai.

Tātad, pirmkārt, kā var redzēt 1. tabulā „Adresantu raksturojums”, tad 10 vēstuļu kopas ir tikai latgaliski (O. Breidaks, J. Cybuļskis, O. Kravaļs, L. Leikuma, V. Piļka, S. Saušs, O. Slišāns, A. Stafecka, V. Valeiņš, V. Vonogs), divas – latgaliešu un latviešu literārā valodā, proti, dažas vēstules ir latviski, dažas latgaliski (M. Bārbale, J. un E. Klīdzēji), divās – visbiežāk sasveicināšanās frāzes ir latgaliski (A. Vējāns, P. Zeile). Īstenībā tieši pēdējie vēstuļu kopu autori ir visvairāk neapmierināti par izmaiņām latgaliešu valodas pareizrakstībā. Jāatzīmē, ka no visiem apskatītajiem adresantiem tikai divi (mākslinieks J. Svenčs un nacionālās pretestības kustības dalībniece M. Supe) nepievērš uzmanību latgaliešu valodas jautājumam, visi pārējie, ieskaitot „īpašo” lasītāju (sk. 1. tabulu) V. Kantānu, izsaka savu attieksmi vai nu pret valodu kopumā, vai pret publiskajā sfērā aizsākto diskusiju par valodas statusa nostiprināšanu un gaidāmo pareizrakstības reformu.

Otrkārt, ņemot vērā to, ka latgaliskie izdevumi kopš 1960. gada Padomju Latvijā tika aizliegti, latgaliešu inteliģence vispirms mēģināja atgūt tieši praktisko valodas izmantošanu drukātā tekstā, tikai pakāpeniski sākās diskusijas par to, vai latgaliešu valoda ir atsevišķa valoda vai tikai dialekts. Šķiet, viens no pārliecinošākajiem trimdā (M. Bukšs, L. Latkovskis) aizsāktā koncepta popularizētājiem Latvijā par to, ka latgaliešu valoda ir atsevišķa baltu valoda, bija literatūrvēsturnieks V. Vonogs.¹² Viņa sagatavotajā reklāmraustā par LKCI (1991) ir skaidri teikts: *Voi mes ļausim izmērt vēļ vīnai nu boltu volūdum, kuras fonetiskō uzbyuve un strukturali veidōjumi nav leidzeigi nivīnai nu rodu volūdum? Volūda var augt un dzeivōt tikai literaturā. Pamasta sadzeives un folkloras vajadzeibom, volūda agrōk voi vālōk – nūmērst* (BFK PC 1990–1997: 30).

Vēstulēs minētā Latgales Filologu asociācija (dibināta 1995. gadā LU un, pēc

¹² Latgaliešu literāro valodu viņš sauc par *vaclatvīšu volūdu*.

A. Breidaka, apvienoja ap 15 valodniekiem un literatūrzinātniekiem) sāka darbu pie fundamentālu izdevumu veidošanas: *LFA mērki jau sōkti realizēt: 1) V. Valeinis, A. Stikāne un I. Salceviča roksta latgalīšu literaturas vēsturi, 2) jums jau zynomais autoru kolektīvs [A. Breidaks ar Rēzeknes Augstskolas spējīgākajām studentēm – I. Š.] sōc dorbu pi gramatikys, 3) ir muna monografeja par latgaliskūs izlūkšņu fonetiku, jū jau tulkoj latviski A. Vulāne*¹³ (Breidaks 1995, 20. jūl.), arī pie rakstības reformu turpināšanas. Te jāatzīmē, ka LKCI sākotnēji atbalsta valodnieku centienus turpināt latgaliešu literārās valodas kopšanu (sk. 2. attēlu „Latgales Kultūras centra pavēle”). Sarakstē iezīmējas divas svarīgas diskusiju tēmas:

- 1) kas būs latgaliešu literārās valodas lietotājs,
- 2) kāpēc ir nepieciešams turpināt iesākto valodas reformu.

Bažas par latgaliešu literārās valodas lietojumu nākotnē pauž gan trimdinieki (*Taidu eistu latgaļu paaudžu nav ni Eiropā, ni Amerikā*. (Klīdzējs 1992 [bez datuma]), gan tie, kas kategoriski iestājas pret valodas reformu, piemēram, V. Piļka: *Voi teišom tī gudrinīki [jaunie filologi, kas tiek saukti arī vārdā, visbiežāk A. Breidaks, L. Leikuma, V. Valeinis – I. Š.] nasaprūt, ka jaunō latgalīšu paaudze nimoz narakstēs: ni pēc 1929. g. ortografijas lykumim, ni pēc jaunīm*. (Piļka 1995, 7. jūn.), gan arī tie, kas atbalsta un lieto jauninājumus pareizrakstībā: *Lai gon, jo labi padūmoj: skūlōs dzymtū volūdu namōca, periodikis ari tikpat kai vairs nav – kas tod byus tī, kas latgalīšu volūdu lītuos? Kas byus tī, kas puorjims tū, kū J. Elksnis drukoj?* (Valeiņš 1995, 18. maijā) Tas ir jautājums par to, ka jau 90. gados latgaliešu valodas lietojums strauji samazinājās. Lai arī statistikas datu (valodas lietojuma) par šo laiku nav, tomēr ir skaidri zināms, ka lauku iedzīvotāju kopskaits šajā laikā ir krietni lielāks nekā mūsdienās, arī fakts, ka nebija iespējas izbraukt uz citām ES valstīm, liecināja par labu tam, ka latgaliešu valodas lietojums bija plašāks nekā mūsdienās. Tomēr latgaliešu valodas jautājums arī mūsdienu skolā joprojām ir tikai entuziasma un interešu, fakultatīvu izglītības uzmanības lokā.

Tātad, treškārt, kā tiek vērtēta pareizrakstības reforma un kādi argumenti tiek minēti tās ieviešanai vai noliegšanai. Reformas piekritēji un ieviesēji (A. Breidaks, V. Valeinis, L. Leikuma, A. Stafecka, A. Slišāns, O. Kravalis) piedāvā savu redzējumu bez skaļas, emocionālas un brīžiem pat apvainojošas retorikas: 1) katra valoda attīstās un, ja vēlas saglabāt tās literāro formu, praktizēt skolā, citās lietišķā lietojuma sfērās, tā ir normējama un kopjama; 2) izvēloties vienu vai otru valodas formu un variantu, būtu jāatbalsta un kā norma jāuztver biežāk lietotais, runātajai valodai tuvākais variants; 3) ja ir iespējams (valodas rīki to ļauj), izrunas īpatnības iespējami precīzi jāfiksē arī rakstu valodā (piemēram, tik daudzas „kaujas” izraisījušais divskaņa [uo] apzīmējums: *uo* vai *ō*), 4) jāturpina P. Stroda un trimdas valodnieku iesāktā rakstu valodas un runātās valodas tuvināšana (sk. 2. attēlu).

Reformas noliedzēji (A. Rubulis, J. Klīdzējs, P. Zeile, A. Vējāns, V. Piļka,

¹³ Ieceres piepildītas daļēji un citās izdevniecībās: V. Valeiņa „Latgaliešu lirikas vēsture” (Jumava, 1998), I. Salcevičas „Gadsimts latgaliešu prozā un lugu rakstniecībā: 1904–2004” (Zinātne, 2005), A. Breidaka „Darbu izlase” (LU Latviešu valodas institūts, 2006).

S. Saušs) pārsteidz ar savu emocionalitāti un mītu/ stereotipu radīšanas un uzturēšanas sīkstumu. Populārākie tiek postulēti vēstulēs un pausti arī periodikā (pēc norādēm vēstulēs, visbiežāk Antona Rancāna izdotajā laikrakstā „Zemturis” (1995–2006)):

1) sākusies latgaliešu valodas (sarakstē iesaistītie trimdinieki raksta – dialekta) rusifikācija: *Ja Breidaks grib iznīcināt latgaļu dialektu, tad viņa stratēģija ir pareiza. Nevienš normāls cilvēks tā nerunās. Ko ģenerālis Kaufmans un nodevējs Sproģis nepanāca, Breidaks var sasniegt* (Rubulis 1995, 9. jūn.); *Mani gan kaitina Vītolda Valeiņa atbalsts mutes šķobīšanai un cietajam y, ko viņš jau sāk praktizēt savos materiālos. Tā 4,5 rindiņu tekstā Valeinim veseli 7 nevietā lietoti uo un y. Vai tad viņš neapjēdz, ka ar to tikai kompromitē pats sevi kā kultūras darbinieku – literatūrzinātnieku un nonāk tieši laipotāja – klauna lomā* (Zeile 1995, 31. jūl.); *Kas tad treis godi atpakaļ sastādēja jaunū ābeci? Pošam sevi nūteikti ir jōaizstōv! Tys nikas, ka it greizi un tauta tū ni grib dzērdēt, ni laseit. (..) Skūlōtōja [domāti 20. gs. 30. gadi – I. Š.] mōceja pareizi runōt: Narunōt, pīm., da, bet „jā”, nasaceitu propula, bet gon pazuda, nateiktu kulda, bet kabata utt.* (Saušs 1995, [bez datuma] dec.);

2) latgaliešu valodu tīru un skaidru uzturēja divi sabiedriskie darbinieki – P. Strods, V. Lōcs, tāpēc jebkas, kas tiek piedāvāts valodas reformā, grauj latgaliešu rakstības un kultūras tradīcijas: *Dōrgī mōcāti un namōceiti filologi! Ortografeja napīdar jums. Ortografeja pīdar laseitōjim un tautai. Tei nav spēļu līteņa, ar kū pasarūtaļōt nu dorba breivajā laikā. Nataisit Latgolu smīkleigu, Latgola cītuse jau dīzgon* (Saušs 1995, [bez datuma] dec.); *Annu Stafecku nu redaktoreš omota jōnūjem un jōlīk vītā taidš cylvāks, kas ar sirdi un dvēseli aizstōvātu Vl. Lōča ideju. Šys kalendars ir Vl. Lōča dorba turpynōjums un taidam tam jōbyut!* (Saušs 1993, 14. apr.) Ciešanu un bārenības leksika tiek izmantota, raksturojot valodas reformas: *syt krystā, krūpļoj, it kai cīsšonu nabyutu gona, nav kas aizstōv u. c.* Reformu vajadzību noliedz arī J. Klīdzējs, kaut pats daļēji grauj mītu par latgaliskuma un latgaliešu rakstības uzturēšanu V. Loča personā;

3) apelēšana pie „zelta” pagātnes laikiem īpaši spilgti parādās tad, kad tiek doti piemēri par LR laika iespēju mācīties valodu skolā (sk. iepriekš citēto);

4) literatūra nav pakļaujama valodas normai: *It kā tas [pieņemta, apstiprināta ortogrāfija, vēstulē atklāti izsmej O. Slišanu, kurš ir izteicies, ka garākus prozas darbus nerakstīs, kamēr nebūs apstiprināti jaunie nosacījumi – I. Š.] noteiktu romāna ģenialitāti, vispār, kvalitāti. Lai paņem N. Neikšānīša „Myura kolnu” un O. Rupaiņa „Tauta grib dzeivōt” – tur iekšā ir visa vajadzīgā (normālā, nostiprinātā) latgaliešu ortogrāfija un augstas paša romāna kvalitātes* (Zeile 1995, [bez datuma] okt.); *Bet vai Broka¹⁴ rakstīšanas paņēmiens neatspoguļo šodienu? Mēs paši runājam te latgaliski, te „čivliski” (..) Arī literatūrā notiek tas pats. (..) Daudz un dažādas rakstības variācijas varētu minēt Sprūdža, Klīdzēja u. c. grāmatās. Tās reizēm viņņojas kā Rogovkas rudzu lauks, pasargāts no svešiem vējiem, aizjūras putnu dziesmām un ietekmēm. Bet citreiz latgaliskums viņņojas kā*

¹⁴ Domāti Antona Broka latviešu literārajā valodā rakstītie stāsti.

Daugavas sala starp Līvāniem un Dignāju. Un iekāpiet Zilupes vilcienā – kādas tur valodiskas variācijas sastapsiet un dzirdēsiet! (Vējāns 1993, 17. nov.)

Tieši pēdējais minētais mīts, ka literatūrai būtu jāatbilst valodas normai, ir jau A. Vējāna apstrīdēts un tam var tikai piekrist, jo literatūrai ir jāatspoguļo tā laika valodas īpatnības (ne vienmēr normai atbilstošas), par kuru laiku raksta vai kurā laikā raksta. Tur šabloni un normas tiek pakārtotas idejas, sižeta, formas attīstībai. Protams, tas nenozīmē, ka vienā darbā var lietot dažādas ortogrāfijas vai nesekot noteiktiem (ne obligāti tajā laikā aktuālākajiem) pareizrakstības principiem.

Secinājumi

LKCI sarakstes analīze ļauj saprast, kādēļ daudzas ar latgaliešu kultūru un valodu saistītas problēmas tiek risinātas tik lēni vai joprojām paliek plašākai sabiedrībai nezināmas un līdz ar to neaktuālas.

Pirmkārt, vērtējot LKCI darbības sākumposmu, var redzēt, ka nevalstisko organizāciju centieni, atsevišķu personību pašizliedzība un entuziasms var kādu procesu, jautājumu izgaismot, aktualizēt, taču problēmas risinājumam vai procesa uzturēšanai ilgtermiņā ir nepieciešams kā plašāks institucionāls atbalsts, tā mērķtiecīgs izdevniecības darbības plānojums. Joprojām vairāk formāli definētais latgaliešu „kā latviešu valodas vēsturiska paveida” statuss, no vienas puses, it kā nerada šķēršļus latgaliešu literārās valodas izmantošanai interešu un fakultatīvajā izglītībā, grāmatu un žurnālu izdošanā, lietojumā vietējās pašvaldībās, no otras puses, tas ir kā atavisms, ko atceras pirmsvēlēšanu kampaņās un izmanto separātisma sludināšanā, kā drauds latviešu literārās valodas attīstībai un kā izklaides industrijas rīks, ja runa ir par komiskā vai popmūzikas diskursa attīstību Latvijā. Pietrūkst skaidri definētas valstiskas pozīcijas un attieksmes kā pret latgaliešu literārās valodas izmantošanu mācību procesā, tā valsts pasūtījuma veidošanā, piemēram, plašsaziņas līdzekļu vai mācību literatūras politikā. Ja atceras, ka postmodernā kultūra izgaismoja *citādo*, kas līdz tam bijis noklusēts, aizliegts vai izsmiets, tad latgaliskais, neskatoties uz to, ka ir *citāds latviskais*, joprojām izpelnās, labākajā gadījumā, noklusējuma attieksmi.

Otrkārt, iekšējās nesaskaņas, kas atspoguļojas LKCI ārštata un brīvprātīgo darba darītāju sarakstē 90. gados, saistāmas galvenokārt ar rakstības reformu, kas „sašķēla” latgaliski rakstošo un lasošo inteligenci. Tādējādi lielākā daļa vecākās paaudzes rakstītāju, katolisko normu aizstāvju (vismaz formāli) iestājās par P. Stroda rakstības un V. Loča tradīciju saglabāšanu, to nostiprināja arī katoļu Baznīcas nostāja reliģisko rakstu drukas valodas izvēlē un pārņēma arī LKCI. Līdz ar to LKCI pamatmisija – kopt latgaliešu valodu un attīstīt literatūru – darbojās pamatā tikai vienā virzienā (īpaši pēc pareizrakstības noteikumu pieņemšanas 2008. gadā) – literārā almanaha „Olūts” un izdevuma „Tāvu zemes kalendārs” saglabāšana, veidojot fona literatūru, veicinot tā sauktās trešās izloksnes kultivēšanu un kavējot jaunākās un vidējās paaudzes iesaistīšanu latgaliešu kultūrvides veidošanā.

Treškārt, minētais pētījums nav domāts, lai mazinātu LKCI nozīmi latgaliešu kultūrvēstures procesa kopainā, bet, lai, tuvojoties Latgales kongresu simtgadei

(2017), spētu vienoties par latgaliešu izdevējdarbības, kultūras, valodas un izglītības politikas svarīgiem jautājumiem.

LITERATŪRA

- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Berelis, Guntis (2001). *Neēd šo ābolu. Tas ir mākslas darbs: postmodernisms un latviešu literatūra*. Rīga: Atēna.
- BFK PC (1990–1997). Fonds *LKC darbība*, 1–86. Rēzekne: RTA.
- BFK PC (2016). Fonds *LKC darbība*, 87. Rēzekne: RTA.
- BFK PC (1990–1997). Fonds *LKCI sarakste*, 1–108. Rēzekne: RTA.
- Briedis, Raimonds (2006). *Latviešu literatūras hronika sastatījumā ar notikumiem pasaulē un Latvijā: 1945–2005*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa.
- Čakare, Valda (2004). Postmodernisms un modernisms. Radzobe, Silvija (zin. red., 2004). *Postmodernisms teātrī un drāmā*. Rīga: Jumava. 11–38.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Harlow: Longman.
- Ivbulis, Viktors (sast., 1995). *Uz kuriem, literatūras teorija?* Rīga: LU Svešvalodu, Filoloģijas fakultāte.
- Izdoto grāmatu un brošūru sadalījums pēc valodām. *Datubāzes*. <http://data.csb.gov.lv/>, sk. 26.11.2016.
- Kalveite, Inese (1989). Trešās zvaigznes atdzimšana. *Padomju Jaunatne* 33, 16. februārī.
- Kļave, Evija, Šūpule, Inese (2013). *Nacionālā identitāte un diskursi: teorētiskās refleksijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Prīškvuordi (2010). *Latgalistikys kongresu materiali II. Via Latgalica pīlykums*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 3–6.
- Rēzeknes Centrālā bibliotēka (2015). Jāņa Elkšņa pašaieliedzīgie 25 gadi, LKC izdevniecību vadot. <http://www.rezeknesbiblioteka.lv/index.php/centrl-bibliotka/regionalais-kulturas-kanons/1586-jana-elksna-pasaizliedzgie-25-gadi-lkc-izdevniecibu-vadot>, sk. 26.11.2016.
- Rutkēviča, Andra (2004). Nacionālā identitāte un postmodernā sabiedrība. Radzobe, Silvija (zin. red., 2004). *Postmodernisms teātrī un drāmā*. Rīga: Jumava. 53–58.
- Soms, Henrihs (1994–2016). *Latgales dati*. Daugavpils: DU Latgales pētniecības institūts. <http://latgalesdati.du.lv/1/8>, sk.01.12.2016.
- Šuplinska, Ilga (2012). Gruomota. Šuplinska, I. (zin. red., 2012). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: RA. 229–232.
- Šuplinska, Ilga (2012). Latgolys škola. Šuplinska, I. (zin. red., 2012). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: RA. 397–400.
- Van Dijk, Teun A. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse Studies* 8, 159–177. <http://dis.sagepub.com/cgi/content/abstract/8/1/159>, sk. 02.12.2016.
- Zeile, Pēteris (1999). LKCI dorbu bibliografija (1990–1999). *Olūts* 9. Rēzekne: LKCI, 241–251.
- Svikša, Skaidrīte (2005). LKCI dorbu bibliografija (1999–2005). *Olūts* 10. Rēzekne: LKCI, 247–253.

1. tabula. *Adresantu raksturojums**Table 1: *Characteristics of addressees*

N.p.k.	Vārds, uzvārds, dzimšanas dati	Pamatnodarbošanās	„Loma”, funkcijas LKCI darbībā
1.	Marta Bārbale (08.02.1933.–05.08.2003)	Dzejniece	Sadarbība dzejoļu izdošanā
2.	Anatolijs Bērzkalns (17.08.1923.–03.07.2002)	Gadījuma darbi kancelejā, pēc kontūzijas leģionā 1. grupas invalīds	Sadarbība vārdnīcas izdošanā
3.	<i>Ontuons Breidaks</i> (25.01.1932.–24.02.2002)	Valodnieks, docētājs	Zinātnisku rakstu autors, LKCI padomes loceklis
4.	<i>Juons Cybulskis</i> (19.10.1911.–03.01.1997)	Skolotājs, grāmatizdevējs, bijis izsūtījumā Sibīrijā	Atmiņu pieraksts
5.	Jānis Dimants (27.01.1937)	Mediķis, A. Jūrdža fonda vadītājs trimdā	Lietišķas vienošanās par grāmatu izdošanu, izplatīšanu trimdā
6.	Valdis Kantāns	Nav zināms, sarakstes laikā izcieš cietumsodu Daugavpils, vēlāk Rīgas cietumā par slepkavību	Lasītājs, lūgums piegādāt latgaliski izdotās grāmatas uz cietumu
7.	Jānis (06.05.1914.–02.05.2000) un Emīlija (18.06.1916.–17.01.2008) Klīdzēji (biežāk rakstītājs ir Jānis, taču 2 vēstules rakstījuši abi)	Rakstnieks, sociālās klīnikas darbinieks. Māksliniece	Sadarbība grāmatu izdošanā
8.	<i>Osvalds Kravaļš</i> (27.04.1942.–30.06.2008)	Rakstnieks, publicists	LKCI un latgalisko izdevumu izdošanas politikas veidošana
9.	<i>Lideja Leikuma</i> (14.12.1954)	Valodniece, docētāja	Zinātnisku rakstu autore, korektore, redaktore, LKCI padomes locekle
10.	<i>Veronika Piļka</i> (?)	Pensionēta skolotāja, novadpētniece	J. Elkšņa skolotāja, ierosina jaunus projektus, atmiņu pieraksts
11.	Aleksis Rubulis (11.10.1922.–20.12.2015)	Literatūrzinātnieks, rakstnieks	Sadarbība grāmatu izdošanā

Vēstuļu datēšanas laiks	Vēstuļu rakstīšanas vieta	Vēstuļu skaits, tehnika	Vēstuļu valoda
05.02.92.– ?.12.96	Murmastiene	6 (rokkrakstā)	LVS, LTG
23.01.93.– 13.05.95	Vācija, Neiulma (<i>Neu-Ulm</i>)	3 (rokkrakstā)	LVS
28.07.91.– 30.04.96	Reiga [vieta vēstulēs nav norādīta]	6 (rokkrakstā) un drukāti Latgaliešu filologu asociācijas statūti	LTG, statūti LVS
31.12.91.– 9.08.?	Reiga	2 (rokkrakstā)	LTG
04.11.91.– 24.11.96	ASV, Mineapolē	18 (mašīnrakstā un rokkrakstā) un uzsaukums tautiešiem iegādāties LKCI grāmatas	LVS
18.10.95.– 19.01.96.	Daugavpils, Rīga	6 (rokkrakstā) un veltījuma dzejolis J. Elksnim	LVS
13.04.92.– 09.07.94	ASV, Kalifornija	9 (rokkrakstā un mašīnrakstā) un viens avīzraksts par nacionālo partizānu atbalstītāju M. Supi, arī veltījumdzejolis Latgales Mārai	LTG, LVS
05.09.90.– 25.–31.12.92	Daugovpiļš	5 (rokkrakstā) un 2 vēstuļu fragmenti	LTG
25.06.89.– 27.01.96	Reiga	9 (rokkrakstā)	LTG
27.10.92.– 14.08.96	Valmīra	15 (rokkrakstā) un 1 iesniegums Vietvārdu komisijai, 1 vēstule raidījumam „Gadsimta griežos”, 1 atklātnīte J. Elksnim vārda dienā	LTG
04.01.94.– 25.10.95	ASV, Čikāga	21 (mašīnrakstā, paraksts rokkrakstā) un 1 adresēta kardinālam J. Pujatam	LVS

12.	<i>Stanislavs Saušs</i> (16.03.1918.–27.01.1997)	Strādājis celtniecībā, bijis izsūtījumā Sibīrijā, publicists	Korektors, redak- tors, rakstu autors
13.	<i>Ontuons Slišāns</i> (28.12.1948.–15.12.1997)	Lauksaimnieks, rakst- nieks, folklorists	Sadarbība grāmatu izdošanā, jaunu kultūrvēsturisku faktu izgaismošanā
14.	Mikalīna Supe (27.04.1923)	Pensionāre, bijusi izsūtījumā, nacionālās pretošanās kustības dalībniece	Sadarbība grāmatas izdošanā par nacionālo partizānu Mikalīnas brāli Pēteri Supi
15.	Anna Stafecka (15.12.1953)	Valodniece	Korektore, redak- tore, rakstu autore, LKCI padomes locekle
16.	Jānis Svenčs (07.01.1935)	Mākslinieks	Sadarbība grāmatu noformēšanā
17.	<i>Vitolds Valeiņš</i> (27.06.1922.–20.12.2001)	Literatūrzinātnieks, docētājs	Zinātnisku rakstu un grāmatu autors, LKCI padomes loceklis
18.	Andris Vējāns (20.04.1927.–08.12.2005)	Dzejnieks	Sadarbība dzejoļu krājumu izdošanā, LKCI padomes loceklis
19.	<i>Viktors Vonogs</i> (12.10.1920.–13.09.1995)	Literatūrvēsturnieks	Rakstu autors, redaktors.
20.	Paulīne Zalāne-Vallena (21.08.1931)	Literatūrzinātniece	LKCI izdevumu popularizēšana un atbalstīšana
21.	Pēteris Zeile (14.01.1928)	Filozofs, docētājs	Zinātnisku rakstu un grāmatu autors, LKCI padomes loceklis

14.04.93.– 19.11.96	Reiga	13 (rokrakstā)	LTG
08.03.92.– 05.03.94	Upeite (Škilbānu pog.)	6 (rokrakstā) un 1 apraksts par literātu Jāni Pastoru	LTG
10.05.93.– 27.02.97.	Bauska	11 (rokrakstā) un 1 apsveikums Liendienās	LVS
17.03.92.– 23.04.93	Reiga	1 (rokrakstā) un 1 oficiāla vēstule tā laika izglītības ministram Andrim Piebalgam	LTG, oficiālā vēstule LVS
17.03.93.– 06.12.96.	Rīga [vietu nenorāda]	5 (rokrakstā)	LVS
11.10.90.– 16.01.97	Reiga	10 (rokrakstā)	LTG
18.02.92.– 31.01.97	Rīga, dažas arī no Alūksnes	10 (rokrakstā)	LVS, atsevišķas frāzes LTG
26.02.92.– 23.02.94	Reiga	3 (rokrakstā), 1 no tām adresēta arī O. Slišānam	LTG
21.09.93.– 05.06.94	ASV, Litletona (<i>Littleton</i>)	2 (mašīnrakstā) un 2 ir adresētas arī biedrības „Dzintars” prezidentei	LVS
08.03.91.– 27.02.97	Rīga	29 (rokrakstā) un 1 oficiāla vēstule (mašīnrakstā), adresēta deputātam An- tonam Seikstam LKCI vārdā	LVS, atsevišķas frāzes LTG

* Biogrāfiskie dati pamatā ņemti no: Paukste, J., Rancāne, A., Salceviča, I., Vilčuka, I. (2008). *Latgales kultūras darbinieki* 1.–2. sēj. Rīga: Jumava. Par V. Piļķu precīzu datu pagaidām nav, zināms, ka mirusi 20. gs. 90. gados.